

УДК 1(091) 477

DOI: 10.30840/2413-7065.2(83).2022.261058

УКРАЇНСЬКІ МАНДРІВНІ СТУДЕНТИ –
НОСІЇ ГУМАННИХ ІДЕЙ XVII–XVIII СТОЛІТЬЛілія БОРИСЕВИЧ*orcid.org/0000-0001-8899-2670**доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*Марія НОВОСАД*orcid.org/0000-0001-9446-0515**кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*Алла СІНЦІНА*orcid.org/0000-0001-5741-3015**кандидат філософських наук, доцент кафедри українознавства і філософії Івано-Франківського національного медичного університету*

Анотація. У статті йдеться про життя і діяльність українських студентів, які в різні історичні часи несли в народ ідеї гуманізму та просвітництва. Серед найдавніших провісників були українські мандрівні студенти, яких у народі називали мандрівні дяки, миркачі, ваганти. Вони були просвітниками ідей світової культури, популяризаторами власної творчості, носіями важливих політичних, громадських і суспільних думок. Проаналізовано творчу спадщину мандрівних студентів XVII–XVIII ст. як вияв гуманних ідей, морально-етичних засад крізь призму бурлескно-травестійної поезії. Розкрито соціокультурні обставини тогочасного життя і діяльності мандрівних студентів. Виявлено характерні особливості написання ними колядок, пісень і їх жанрову спрямованість.

Розглянуто сатиричну творчість мандрівних студентів XVII – XVIII ст. в Україні. Відзначено, що бурлескна й травестійна поезія вписується в культуру Просвітництва й спрямована на утвердження гідності людини, висміювання вад тогочасного суспільства. Особливої критики зазнали священики і тогочасна суспільна еліта, покликані подавати моральний приклад простим людям. Творчість мандрівних студентів підтверджує основну тезу Просвітництва: мистецтво покликане виховувати в людині високі моральні якості.

Ключові слова: бурлескна і травестійна творчість; феномен мандрівних студентів; гуманні ідеї; моральне вдосконалення людини і суспільства.

UKRAINIAN ITINERANT STUDENTS –
BEARERS OF THE HUMANISTIC IDEAS OF THE 17-18 CENTURIESLiliia BORYSEVYCH*Merited Worker of Culture, Associate Professor of Philosophy, Sociology and Religious Studies
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*Mariia NOVOSAD*Candidate of Art History, Associate Professor of Philosophy, Sociology and Religious Studies
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*

© Борисевич Л., Новосад М., Сінціна А.

Alla SINITSYNA

Candidate of Philosophical Studies, Associate Professor of Ukrainian Studies and Philosophy
Ivano-Frankivsk National Medical University

Annotation. *The current importance of the research. The current importance of the research stems from the fact that there is a need to define the common features of the life and work of Ukrainian students who in different historical times managed to bring to the people the ideas of humanism and the Enlightenment. Among the oldest forerunners were Ukrainian itinerant students popularly called “itinerant deacons”, “myrachi”, “vahanty”(Ukrainian words for the goliards). Today, in the times of the full-scale Russian-Ukrainian war, Ukrainian students are playing the role of humanism bearers. Their activities highlight the importance of the present – victory over the enemy. Among the modern bearers of justice and the ideas of humanity, there are many volunteers, singers, musicians, poets, chaplains, scientists – creators of good and light. Although a lot of time has passed, what they have in common remains. Ukrainian itinerant students were bearers of the ideas of world culture, their own creative work, important political, public and social news. Isn't the same mission being carried out today by Ukrainian students and educational institutions that are being aggressively destroyed by the Russian army?*

The aim and objectives of the research. The aim of the paper is to analyse the creative heritage of the itinerant students of the 17-18 c. as a manifestation of humanistic ideas, moral and ethical principles through burlesque and travesty poems. To achieve this aim, it is necessary to meet the following objectives: – to consider the socio-cultural circumstances of the life and work of itinerant students; – to identify the characteristic features of the composition and genre of carols and songs; – to outline the forms of understanding poetic works of itinerant students.

Research methods: analytical – to study the original sources of itinerant students' poetic creativity; theoretical – to generalise the characteristic features of the forms of itinerant students' poetic creativity; descriptive – to characterise the educational activities of itinerant students as bearers of humanistic ideas.

The results of the research. The paper analyses the satirical work of the itinerant students of the 17-18 c. in Ukraine. It is noted that burlesque and travesty poetry fits into the culture of the Enlightenment; it is aimed at affirming human dignity, ridiculing the shortcomings of contemporary society. Priests and the social elite of the time, called to set a moral example of ordinary people, were particularly criticised. The work of itinerant students confirms the basic thesis of the Enlightenment: art is designed to cultivate high moral qualities in people.

Keywords: *burlesque and travesty poetry; the phenomenon of itinerant students; humanistic ideas; the moral improvement of humankind and society.*

Провідними носіями гуманних ідей XVII–XVIII ст. в Україні були мандрівні студенти, або, як їх у народі називали, «мандрівні дяки», «школярі», «бурсаки», «спудеї», «нищі студенти», «бакаляри», «пани бакаляри», «миркачі», «канцеляристи», «недоуки», «вандровані пахолки», «пиворізи», «горілкопивці». Так, це була тогочасна українська молодь, студенти Києво-Могилянської академії, слухачі вищих латинських шкіл, які, не

маючи змоги завершити повне навчання, проте прослухавши певні курси з тих чи інших наук, ішли в народ зі своїми віршами, філософськими промовами, щоб поширити освітні знання, надати пізнавальної значимості поетичним описам, в основі яких лежали людські відносини, соціальне життя і побут.

Варто зазначити, що у всіх віршах і піснях тодішніх віршотворців перевага надавалася рідній мові. Однак відомо,

що в добу Просвітництва домінуючою мовою була латинська, нею писали західні ваганти. Українське Просвітництво все ще залишається недостатньо вивченою сторінкою в історії філософії та культури. Майже немає сумнівів, що ця епоха в Україні збігається у часі з епохою Просвітництва у Європі, проте щодо її фактичного наповнення досі тривають дискусії. Таким можна вважати й феномен сатиричної творчості мандрівних студентів (дяків) як український варіант західноєвропейських вагантів, розквіт якої припадає в Україні на XVIII ст. і яку дослідники переважно зараховують до низового бароко.

Про особливості творчості плеяди мандрівних студентів писали переважно історики літератури та літературознавці: П. Житецький, В. Перетц, С. Єфремов, М. Возняк, М. Грушевський, Д. Чижевський, В. Микитась та ін. Важливо відзначити монографії Л. Махновця «Давній український гумор і сатира» [2] та Г. Ноги «Звичаї тії у давніх школярів бували... (Український святковий бурлеск XVII–XVIII століть)» [5].

Опрацювавши національну гумористичну літературу, Л. Махновець ґрунтовно проаналізував поетику різдвяних та великодніх віршів мандрівних студентів, яка довгий період використовувалася серед українського населення й лягла в основу тематичної спрямованості віршів названих свят. У праці «Звичаї тії у давніх школярів бували... (Український святковий бурлеск XVII–XVIII століть)» Г. Нога виразно обирає напрям реалізму, сміху й сакральності у творчості мандрівних студентів, що виокремлює їх як носіїв гуманних ідей епохи Просвітництва. Відомо, що сатиричні твори мандрівних студентів ширилися тільки в рукописах

наприкінці XVII – першій половині XVIII ст., тож їх пошуки та літературне вивчення розпочалося тільки з XIX ст.

Серед сучасних досліджень про життя й діяльність мандрівних студентів XVII–XVIII ст. заслуговують на увагу наукові розвідки В. Зарви [1], М. Тура [6], аналізу бурлескно-травестійної традиції присвячена праця Є. Нахлика [4].

Варто пригадати основні ідеї епохи Просвітництва, щоб зорієнтуватись, чи можливо вписувати у контекст такого світогляду творчість мандрівних дяків. Дослідники одностайно наголошують, що на перший план в епоху Просвітництва виступає література як вид мистецтва, здатний чи не найвиразніше наголосити на моральних цінностях, виховувати їх у найширших масах. Саме українські мандрівні студенти стають розповсюджувачами політичних, суспільних, філософських ідей того часу. Зазначимо, що їх філософствування набуває літературної канви. Саме література стає рупором світоглядних концепцій, ідей, переконань. Література поділяється на високі й низькі жанри, які мають строго визначену тематику. Творчість мандрівних дяків варто віднести до категорії низьких жанрів, що порушують побутову тематику, типу комедії, байки чи епіграми.

У світогляді просвітників можна простежити поряд з ідеями антифеодальними, просвіченого абсолютизму, віри у прогрес на основі науки тощо також антиклерикалізм, критику теологічного світогляду, вивільнення розуму з-під влади теології, утвердження гідності людини, посилення світських тенденцій у культурі та ін. Такі й подібні ідеї притаманні світогляду мандрівних дяків, середовище яких сформувалося з

освічених людей, переважно студентів і випускників Києво-Могилянської академії. Про їхню діяльність засвідчують твори сатиричного змісту, здебільшого травестійні й бурлескні, зібрані у томі «Українська література XVIII ст.», як уже сказано, вони написані у той час, але привернули увагу дослідників і опубліковані тільки у XIX–XX ст.

Твори мандрівних студентів не випадково зараховано до бурлескної літератури, оскільки вони сповнені гумору й дотепності, викликають щирий сміх. Автори використовували сміх з метою привернути увагу не тільки до автора, а й до важливих проблем тогочасного суспільства. Відомо, що сміх здатен вирішувати складні завдання тоді, коли серйозні жанри втрачають свій вплив. Сміх допомагає привернути увагу до того боку явища, який залишався нерозгаданим, невідомим або навіть непередбачуваним. Гумор дає людині можливість бачити речі у несподіваному світлі і є складовою частиною творчого мислення. Відомо, що протягом історії людства сміхова культура потрапляла в опозицію до офіційної, часто зазнавала переслідувань, проте сама природа людини гарантувала їй право на існування.

В Україні XVIII ст. сатиричні й травестійні тексти виконували роль «руйнівної» сили старого, усталеного ладу, освяченого літературою серйозною, офіційно визнаною. Очевидним є те, що творчість тогочасних мандрівних студентів засвідчувала, що у високому виявляється низьке, у духовному – матеріальне, в урочистому – буденне. Протистояння традиційності й нового світобачення, носієм і виразником якого виступала бурлескна й травестійна творчість, набиало характеру непримиренності.

Офіційно визнаною, серйозною літературою була в той час література духовна, яка намагалася тримати монополію ідейного впливу на суспільство, зокрема у сфері культури. Православна традиція окреслювала поняття «культура» тим колом, яке було пов'язане з сакральними цінностями, що символізували стабільність ідеального світу. В культурному плані ця традиція не інтерпретувала всього того, що стосувалося побуту й буденності. Гумор травестійної й бурлескної творчості мандрівних дяків порушував усталену традицію, не враховуючи суспільних приписів і авторитетів. Саме молоді студенти й школярі взяли на себе місію виправляти недоліки світу, починаючи з найширшої сфери – буденності.

У повсякденному житті звичайні люди вирішують свої насущні проблеми, і гумор сатиричних творів мандрівних дяків допомагав побачити ці проблеми ніби збоку. Висміюючи переважно їх, а також стосунки між членами суспільства, автори таких творів намагалися змінити і людину, і суспільство в цілому. Вістря їхньої критики й висміювання було спрямоване насамперед на сакральні, віками усталені цінності й відносини, які під влучним поглядом виявлялися аж ніяк не сакральними й непорушними, а інколи навіть виглядали злочинними.

Можна сказати, що в українському суспільстві в епоху Просвітництва завдяки діяльності мандрівних дяків ширилася ідея поліпшення життя людини не так через освіту й науку, як через її моральне вдосконалення. Змінити людину й суспільство в цілому, на їхню думку, могли тільки моральні чесноти, втіленню яких у життя мала сприяти критика вад насамперед тих людей, яким належало бути моральними авторитетами.

З цих міркувань, на наш погляд, у травестійних та бурлескних творах переважають висміювання вад священників та «зниження» аж до тогочасного українського сільського побуту стосунків небожителів. Гумор, який переважає в творчості мандрівних дяків, – це прояв розумного, життєрадісного, гуманістичного й оптимістичного ставлення до дійсності. Авторі демонструють розуміння людської слабкості, недоліків і недосконалості людської натури, тому критика цих недоліків не дошкульна і нищівна, вона переводить об'єкт висміювання в розряд елементарно-комічного. Можна провести паралелі з французькими просвітниками, які вважали, що висміювання вад людини, проповідь високих моральних чеснот у театральній виставі може призвести до вивищення моралі широким кіл глядачів (Вольтер).

У контекст культури Просвітництва бурлескна й травестійну творчість мандрівних дяків вводить також факт, що вона створена переважно розмовною українською мовою. Відомо, що саме в епоху торжества класицизму в європейських країнах сформувалася класична національна мова, відкривалися академії, члени яких слідували за дотриманням правил літературної національної мови (Франція, Англія).

Відомо, що в Україні народна розмовна мова була «впроваджена» в літературу знаменитою «Енеїдою» Івана Котляревського, однак творчість мандрівних дяків, у ті часи маловідома й невизнана офіційно, значно випереджала названий класичний зразок. Важливо звернути увагу на висновок Г. Ноги з цього приводу: «Але не була українська мова в устах віршарів-гумористів об'єктом для викривлення. Вона лише допомагала

викрити все карикатурне й потворне в житті, була тією віддушиною, де народ і його мандрівні вчителі знаходили джерело здорового оптимізму» [5, с. 50].

Можна погодитися з цим дослідником й щодо виокремлення процесів секуляризації культурного життя в Україні у XVIII ст. Як літературознавець він наголошує на таких процесах насамперед у літературі, де «почався невпинний рух від фотографічності, традиційності у напрямку до створення літературної фікції, і першим його етапом був крок від сакрального до профанного, світського. Незмінний у своїй заданості християнський світ зазнає перетворень: з'являються герої, хоча й не нові, але вигадані, суто літературні, які діють згідно із власними бажаннями та уподобаннями. Це неісторичні постаті, але у них можна впізнати національні риси українців, які проявляються у побутових ситуаціях» [5, с. 50–51].

Чи не найпоширенішою й найпривабливішою темою бурлескних творів мандрівних дяків є викриття вад священників, висміяні їхня заздрість, жадібність, лицемірство, підступність і брехливість.

Наприклад, у «Вірші про Кирика», «Про Кирика і жадного попа», «Сатиричній коляді» та інших подібних творах знаходимо мотиви критики духовенства, зокрема висміяна жадібність «отця Кондрата», який «кадить, молитву дієт, маєт взор набожний,/А мислить, как би винесть карман не порожній!/Одним глазом в параклис умильно взирает,/Другим – в блюдо, где деньги, быстро поглядает!/Как у попа к серебру жар воспламенится – /Ні кутею, ні ситою вовік не втолиться!» [7, с. 195].

Подібними дошкульними епітетами висміяно й ченців, які раніше жили в

печерах, а тепер, пише автор, «і каменними ізбами бракують», зате вони «гордостю не п'яні», хоча і «в розкошах погразли, как мідь в океані», а наступні слова можна уявити як «поезломалярство», оскільки постає жива картина: «Как заморить себе, бідний, да вийдетъ із кельї,/ Всилу, мертвець, за брюхом дойдет до вечерні./ Не розсуждають плотськи, но мислять по духу,/ На скріплене стомаха п'ють добре сивуху!» [7, с. 195]. Про жадібність і лицемірство ченців свідчить весь текст «Коляди». Тут і світські чиновники, які думають про наживу, пригноблюють простого селянина, змушують себе утримувати, давати хабарі й вигадують різні заборони, щоб тримати народ у бідності й покорі. Автор у розпачі визнає, що правителі й державні чиновники є гіршим злом для народу, ніж зовнішні вороги: «Начто на іностранних врагов меч острити,/ Когда внутреннім врагам попускати жити?» [7, с. 197].

«Сатирична коляда» датована 1764 роком, 23 грудня, її зміст засвідчує глибоке розуміння автором суспільних відносин того часу, здириництва й бездіяльності влади, знуцання чиновництва над людською гідністю, прагнення до збагачення за рахунок простого люду, коли «попи мовчать, як гості» [7, с. 194]. Тема здириництва й паразитування ченців виразно проступає і в «Плачі Київських монахів», які розпачують над тим, що в монастирів відібрали маетки, завдяки яким вони могли одягатись у пишні рясни, пити дорогі напої, навіть горілку, їсти не тараню, а свіжу осетрину, а тепер доведеться про все забути, частіше ходити до церкви і купувати дрова за гроші, навіть турбуватися про чистий одяг. Один із ченців визнає, що кара впала на монастир за те, що ченці, прикриваючись

щирою вірою в Бога, не жили відповідно до Божих заповідей: «Ми хотя во Христа і твердо віруєм,/ Но по словам його мало что ділаем!» [7, с. 221].

Подібні мотиви пронизують і сатиричні розповіді – розлогу «Вірш про Кирика» та значно коротшу «Про Кирика і жадного попа». Сюжет обох віршів майже однаковий – це оповідка про бідного селянина, який тяжко працює і не може прогодувати себе та сім'ю, не має чим заплатити за похорон померлої саме в жива дитини, а «священик бородатий, попадая гладкая» відмовляються хоронити, вимагаючи негайної платні, всіляко принижує людську гідність «бідного мужика Кирика», обзиваючи його і його жінку ледарями та іншими образливими словами, грубо виштовхує з оселі й навіть б'є. Коли доля змилосердилася над бідним і послала йому скарб, заздрісний священик з попадею придумали підступний план, щоб відібрати гроші: піп одягнув шкуру з рогами, налякав мужика і відібрав глечик з грошима. Та не встиг поживитися, як був покараний за свою заздрісну жадібність і підступ – шкура приросла до тіла, а руки – до глечика. Ніхто не міг його врятувати: ні чиновництво, ні архієрей, навіть молитва в Почаєві не змогла змити сором і гріх. Став він посміховиськом серед народу, а не тільки у своєму колі. Врятував його у першому випадку старець, який порадив щиро покаятися і більше не робити «прикрасі народу».

У коротшому вірші попа рятує Кирик, забравши свої гроші: «Як зняв Кирик шкуру і гроші взяв,/ Піп закричав ще й зубами заскреготав – /Шкода йому тих грошей, але нема що робити,/ Лучче гроші оддати, чим з рогами ходити» [7, с. 211]. Автор вірша переконаний, що натура попа не змінилася після того, як

він побував у воловій шкурі – він надалі залишився заздрісним і жадібним, ласим до чужого добра.

Досить численними й актуальними в ті часи були вірші, у яких мандрівні студенти висміювали прагнення мужиків чи рядових козаків отримати дворянський герб будь-яким способом. Про це йдеться у вірші «Доказательства Хама Данилея Кукси потомственні», в якому ліричний герой демонструє людську гідність працюючої людини, що і є для нього справжнє «дворянство»: тяжкою працею за допомогою лопати, грабель, сокири, коси і ціпа (які можуть бути, він вважає, окрасою його герба) він добився худоби, млина, винниці, зміг дати освіту дітям, а дворянство просто купив: «З казенного мужика зробився я паном/І дворянство доказав, хоть уже й не даром» [7, с. 212].

У творах «Плач дворянина», «Сатира на слобожан» переконливо продемонстровано, що куплені дворянські титули не можуть гарантувати свободу і людську гідність: «Давали все ему, что было у кого,/Понеже вольность нам дороже от всего» [7, с. 213], а малоросіяни-українці зі степів, які орють землю, випасають овець і чумакають, не гідні зрівнятися з вільними козаками, відомими своєю мужністю, витривалістю й хоробрістю. Козаки пишаються своєю гідністю, яку розуміють насамперед як незалежність від будь-кого і не потребують титулів чи гербів.

Окрему сторінку у творчості мандрівних студентів займали календарні обрядові свята, особливо Різдво й Великдень. Студенти Києво-Могилянської академії могли заробити гроші чи харчі саме завдяки творчості, тому готувалися заздалегідь колядувати, щедрувати і

вітати обивателів, які їх за це обдаровували. Зрозуміло, що колядки й привітання мали не просто прославляти релігійні події – народження чи воскресіння Ісуса, а й наблизити дійства до тогочасного побуту, зробити їх зрозумілими для кожного. Дослідник бурлескної творчості Г. Нога слушно зауважує, що культура народного середовища «є малорухомою і не виходить за межі свого статичного світу, скажемо більше – вона є тотожною йому, свідомість людини дорівнює тут її поведінці. Таким чином, ставлення до християнських святинь у народному середовищі, природно, є амбівалентним: вони сприймаються і як сакральне, і як потенційно смішне» [5, с. 56]. Досить зауважити, що культура епохи Просвітництва з її критичним ставленням до релігії й церкви, до теологічного світогляду виразно вписується в Україну в тогочасне середовище. З цих міркувань доцільно аналізувати сюжети трагедійних оповідок про небожителів, що практикували мандрівні дяки саме під час Різдва й Великодня.

Наприклад, «Різдвяна вірша» («Христос народився, щоб мир веселився»), відома в шести різних варіантах, розповідає про події, засновані на біблійному сюжеті. Але розповідає так, що усі персони діють наче селяни у буденному житті. Три царі, які принесли дари й прийшли поклонитися Христові, прийняті Йосипом як гостинним господарем у звичайній оселі: «Сідайте в нас,/Почастуем вас,/Чим бог нам дав!)/По кухлику варенухи,/По каганцю сивухи/Зараз їм підсулив./Як хлиснули,/Сидячи й заснули./А Їсько й свічку погасив» [7, с. 150–151]. Чоловік Марії-Богородиці постає як звичайний український селянин, наділений всіма рисами тогочасного

пересічного господаря. У «Пісні на Родження Христова» він їде до Вифлеєма, обов'язково бере з собою горілку, як заведено в Україні, передбачаючи різні ситуації. В окремих регіонах України досі залишився звичай «освячувати» алкоголь. Він справді «упав у велике bagno», де застрягли і віз, і кобила. Змучена тварина не може впоратися, тому візник просить випадкових подорожніх про допомогу, та під час спроби витягти їх із болота кобилі відірвали хвіст. Йосиф забуває про мету своєї подорожі, він уже одержимий бажанням помститися за знівечену кобилу, лає своїх випадкових помічників мужицькими словами: вони і шельми, і «рабії» (розбійники), не заслуговують подяки, а навпаки – побиття тим же хвостом.

Автор зводить біблійний сюжет до буденних уявлень, вносить у духовний світ Біблії побутові дрібниці з місцевого сільського життя, піднімаючи селянина до рівня біблійного персонажа, тим самим позбавляє його навіюваного священниками страху Божого. Марія з Йосифом і дітям, наче звичайна сім'я, утікають на осли в Єгипет, а цар Ірод наказує знищувати всіх немовлят, за що покараний Богом найважчими відомими селянам болячками: у голові зашуміло, в животі забуркотіло, його мутило, коло серця нудило, «коло очей позеленіло, під носом почорніло, мов у собаки під хвостом» [7, с. 152]. Від насланих болячок не могли врятувати жорстокого Ірода ні лікарі, ні баби-шептухи, тож він опинився у пеклі, де «хлище гарячу смолу». Там перебувають римські імператори та всі ті, котрі влаштовували гоніння на християн.

Якщо взяти до уваги інший варіант «Різдвяної вірші», він має більш критичний характер, тут героями є чорт, Адам і

Єва, а Бог виступає наче звичайний господар, який карає за непослух своїх слуг: «Чи чули ви, панове, зроду,/Що бог прийшов до нас аж сам?/Чого ж? Побити пику й морду/І очі виколоть бісам» [7, с. 154]. Чорт спокусив Адама, напоїв його, той пропив сорочку, опинився голий, разом із ним і Єва завинила, бо не застерегла чоловіка. Бог усе бачив, не сприймає їхнього каяття, виганяє їх із раю, наказує працювати: «І ти іди, небого, прясти!/Адам тебе щоб наглядав!/А щоб не сміла яблук красти,/Адаму я нагайку дав» [7, с. 155]. Все змінилося з народженням Христа, всіх він звеселив і ошчасливив: «Родивсь Христос. Адам гуляє,/Є нова свита і кожух,/І Єва в плахті походжає,/І знов радіє дух» [7, с. 155]. Другий варіант «Вірша на Різдво Христове» малює картину сільського свята – всі танцюють і веселяться, а «Старенький біг/На стіл ізліг/І сам собі дума: «Празник душам/Тільки Адам/Із Євою рюма» [7, с. 156]. Шкода стало покараних, тому він змилювався, «кликнув Гаврила швиденько» і наказав написати Адамові лист, у якому прощає його гріх, велить радіти, вийти з пекла і насолоджуватися життям.

Детально описані сцени вручення і прочитання Божого листа нагадують сільський побут: Адам одягнув сіряк, доніс до столу, на лавку сів, надів на ніс окуляри, Єва глядить у вічі пильненько, а «як прочитав, то Єві сказав: «Давай варенухи!»/Глечик хильнув» [7, с. 159] і оголосив усім у пеклі радісну звістку про народження Христа, що викликало загальні веселощі й танці. Сумують тільки біси, які не матимуть влади над людьми, а найстарший у відчаї «хлеще горілку».

Ще інша картина веселощів і загальної рівності змальована у «Великодній вірші», де воскресіння Христа стає

приводом пошанування кожної людини: «І піп сказав: «Обнімайте/Хлопців, дівок, молодиць,/Тільки ж – казав, – не минайте/Старців, сирот і вдовиць» [7, с. 162]. Старих і молодих розважають і вшановують товариством біблійні персонажі: Самсон, Авраам, Адам і Єва, Яків, Ісаак, Ревекка, а поряд з ними Мусій, Ярема і Міхей, Харко, Лисько і Овдій, а також Лот із дочками – усіх розважає грою на гусях Давид, який «козацької дернув». Святи й миряни-селяни разом бенкетують і танцюють, «святий Афет» просить грати «запорозької», а парубки, молодиці та дівки «Перше навприсядки брали,/потім били трепака,/А дівчата забивали/Підковками гопака./Як же взяли молодиці/По-своєму бушувать,/Аж погубили спідниці,/Так взяло їх розбирать» [7, с. 164]. Присоромила їх біблійна Сара, закликала відпочити й заспівати «Неньку», водночас парубки «якусь гарненьку, мабуть, козацькую, гули».

Подібні сцени читаємо в інших варіантах «Вірша на Великдень», «Вірша, говорена гетьману запорожцями на світлий празник Воскресеніє Христово 1791 года», «Доповнення до Великодньої вірші», «Великодній сон» та ін. У всіх творах злі сили асоціюються з бісами й чортами, вони засмучені фактом воскресіння Христа, а простий люд радіє визволенню не тільки з пекла, а й з неволі страху, адже визволив його сам Христос, який «був на роботі,/Попалив собі чоботи,/Покіль пекло погасив» [7, с. 165]. Згадані тут і вороги – прусс, кримський хан, при яких «ярма з шиї не злазили», а нині «віт не ворчить, і не стучить десятник в ворота». Події української історії переплітаються з сьогоденням для слухачів таких віршів – очевидно, приємно було почути про визволення з неволі,

братання всіх, позбавлення страху перед Богом і його карами хоча б у віртуальному світі.

Творчість мандрівних студентів переносила слухачів у іншу реальність, де не було наймитів і кріпаків, усі почувалися вільними, працювали на своїй землі. До прикладу, у «Пісні світській» змальована картина бенкетування і празникування «на святій горі». На чолі зі «всього світа батьком» зібралися за столом ангели-херувими, Петро з апостолами, царі, пророки, священики, мученики, владики й пустельники, а поряд з ними молодиці й дівиці та прості мужики – Іван, Стець, Федір-Федько, Василь, Процько, Олекса з Савкою, Пантелеймон з Киришаком. Наливають у дзбани, п'ють горшками й коновками, «Николай наш чесний... крикнув вельми на Параску, би подала з медом пляшку» [7, с. 161] – реальна картина сільського весілля чи хрестин. П'ють вишняк і медок, грають сільські музики разом із небожителями: тут і скрипочки, і цимбали, й дудки, пищалка і труба, під музику гості «витинають» гопака, плещуть у долоні. Усе змішалось, прості жіночки підпоюють владик: «А Давида-царя/Підпоїла Сара – алілуя!.. Соломона-князя/Підпоїла Пазя – алілуя!/Юрій теж з Сонею/Тамував серце єю – господи помилуй!» [7, с. 162].

Про те, що мандрівні студенти не просто розважали громаду, а й були каталізатором людської свободи й гідності, свідчать урядові заборони «бродяжництва» вільних студентів і освічених дяків. Секуляризація монастирських земель, закріпачення селян, ліквідація Гетьманщини, Запорізької Січі та автономії Слобожанщини вели до цілковитого знищення російським самодержавством залишків української вольності.

Як бачимо, саме верства мандрівних студентів у тогочасній Україні була посередником між академічною культурою, освітою та життям українського сільського населення, тобто становила так звану середню суспільну групу, яка впливала на виховання сільської інтелігенції, презентувала їм своєрідну культуру з освітньою традицією. Багато студентів могли бути дяками в церквах і вести різнобічну виховну роботу серед молоді. Велику увагу у своїй діяльності дяки надавали освітній роботі, оскільки у сільській церкві вони не лише брали участь в обрядах та богослужіннях, але й вважалися педагогами і вихователями, водночас були носіями гуманних ідей просвітництва. Як зазначив Г. Нога, «дяк – це мандрівна академія наук і мистецтв, що задовольняла нескладні культурні вимоги села» [5, с. 80].

Висновки

1. Активне поширення гуманних ідей у контексті поетичної творчості українських студентів сприяло формуванню народного світобачення, в основі якого лежала людська гідність як головна цінність кожної людини.

2. Виокремлено специфічні ознаки різноманітної жанрової спрямованості віршів, в основі яких була народна мудрість, фольклор, звичаї.

3. Окреслено вагомість тогочасної віршованої філософської творчості мандрівних студентів як популяризацію смисложиттєвих цінностей українського народу.

4. Проаналізовано бурлескні і трагедійні твори, зокрема гумор, що є життєлюбним, надає надію і оптимізм, визначає національну особливість українського народу та є ознакою гуманності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зарва В. Просвітництво: тлумачення, витоки, сутність. *Слово і час*. 2009. № 4. С. 43–52.
2. Махновець Л. Сатира і гумор української прози XVI–XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1964. 479 с.
3. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ: Наукова думка, 1994. 288 с.
4. Нахлік Є. Бурлескно-трагедійні коди «Енеїди» Івана Котляревського. *Дивослово*. 2019. № 10. С. 49–55.
5. Нога Г. Звичаї тієї у давніх школярів бували... (Український святковий бурлеск XVII–XVIII століть). Київ: Стилос, 2001. 189 с.
6. Тур М. Концептуальні метаморфози ідеї Просвітництва у сучасній соціальній філософії. *Філософська думка*. 2018. № 3. С. 37–44.
7. Українська література XVIII ст. Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори. Київ: Наукова думка, 1983. 694 с.

REFERENCES

1. ZARVA, V., (2009). Enlightenment: Interpretation, Origins, Essence. *Slovo i chas*. Vol. 4. P. 43–52.
2. MAKHNOVETS, L., (1964). *Satire and Humor of Ukrainian Prose in the XVI-XVIII Centuries*. Kyiv: Naukova dumka, 479 p.
3. MYKYTAS, V., (1994). *Ancient Ukrainian Students and Professors*. Kyiv: Naukova dumka, 288 p.
4. NAKHLYK, Ye., (2019). Burlesque and Travesty Codes of "Aeneid" by Ivan Kotliarevskiy. *Dyvoslovo*. Vol. 10. P. 49–55.
5. NOHA, H., (2001). *In Ancient Times Schoolboys used to have such customs... (Ukrainian holiday burlesque of the 17th-18th Centuries)*. Kyiv: Stylos, 189 p.
6. TUR, M., (2018). Conceptual Metamorphoses of the Idea of Enlightenment in Modern Social Philosophy. *Filosofska dumka*. Vol. 3. P. 37–44.
7. *Ukrainian Literature of the 18th Century. Poetry. Dramatic Works. Prose Works*, (1983). Kyiv: Naukova dumka, 694 p.